

Válka nemá ženskou tvář

Světлана Alexijevičová

PISTORIUS & OLŠANSKÁ

Válka nemá ženskou --- tvář

Z ruštiny přeložil Libor Dvořák

Pistorius & Olšanská
Příbram 2018

© Světlana Alexijevičová, 2018
Translation © Libor Dvořák, 2018

ISBN 978-80-7579-024-8 (PDF)
ISBN 978-80-7579-021-7 (tištěná kniha)

„Kdy se poprvé v dějinách objevily ve válce ženy?“

„Ženy bojovaly v řeckých válkách už ve 4. století př. n. l. v Aténách a Spartě. Později se podílely také na pochodech Alexandra Makedonského.

Ruský historik Nikolaj Karamzin o našich předcích psal: „Slovanky občas do válek chodily se svými otci či manžely – a smrti se nebály. Například při obléhání Konstantinopole Řekové našli mezi padlými Slovany i četné ženské mrtvoly. Matka vychovávající své děti je mimo jiné připravovala na to, že z nich budou vojáci.“

„A v novověku?“

„Poprvé to bylo v Anglii, v letech 1560–1650. Tam se zakládaly lazarety, v nichž sloužily vojačky.“

„Co se stalo pak, ve 20. století?“

„Hned na začátku, za první světové války, verbovali ženy v Británii ke královskému válečnému letectvu; byl tam taky zformován Královský podpůrný sbor a ženská automobilová legie. V těchto jednotkách sloužilo na sto tisíc osob.

Druhá světová válka už probíhala mimo jiné za čilé účasti žen. Ženy bojovaly u všech druhů vojsk v mnoha zemích světa: v britské armádě jich bylo 225 tisíc, v americké 450–500 tisíc, v německé 500 tisíc...

V sovětské armádě pak bylo zařazeno kolem jednoho milionu žen. Ty zvládly naprosto všechny obory činnosti, včetně těch zcela neženských. Zrodil se dokonce i jazykový problém – slova jako

„tankista“, „pěšák“ či „samopalník“ do té doby neměla ženskou podobu, protože v takové roli se žena v moderní době ještě nikdy neobjevila. Ženské podoby těchto pojmenování se rodily až tam, ve válce...“

Z rozhovoru s historikem

ČLOVĚK JE VÍC NEŽ VÁLKA

(Z deníku knihy)

Milióny padlých jen tak zdarma
prošlapaly cestu v temnotách...

Osip Mandelštam

1978–1985

Píšu knihu o válce...

Zrovna já, která válečné knihy neměla ráda, přestože v mém dětství a mládí to bylo oblíbené čtení všech mých vrstevníků. A není divu – byli jsme všichni děti Vítězství. Děti vítězů. A co jsem si o válce pamatovala jako vůbec první? Svou dětskou tíseň ze záplavy nesrozumitelných a strašlivých slov. Na válku se vzpomínalo pořád: ve škole, doma, o svatbách i křtinách, o svátcích i zádušních obřadech. Dokonce se o ní bavily i děti. Kluk od sousedů se mě jednou zeptal: „A co dělají lidi pod zemí? Jak tam žijou?“ Všichni jsme cítili potřebu rozluštit tajemství války.

Právě tenkrát jsem poprvé uvažovala nad smrtí... A přemýšlet o ní jsem už nikdy nepřestala – stala se pro mě nejdůležitější záhadou života.

Všechno na světě pro nás začínalo v tom děsivém a tajemném světě. Můj ukrajinský dědeček, matčin tatínek, padl na frontě a pochován je kdesi v maďarské zemi, kdežto běloruská babička, otcova maminka, zemřela na tyfus u partyzánů; její dva synové

sloužili v armádě a v prvních měsících války zmizeli beze stopy – z celkem tří chlapců se domů vrátil jediný. Můj otec. Jedenáct vzdálených příbuzných i s dětmi Němci upálili zaživa – někoho v jeho vlastní chalupě, někoho ve vesnickém kostelíku. A takhle to bylo v každé rodině. V každé.

Vesničtí kluci si ještě dlouho hráli na „Němce“ a „Rusy“. Vykřikovali německá slova: „Chende choch! Curjuk! Hitler kaput!“

O světě bez války jsme neměli tušení a ten válečný byl jediný, který jsme znali, a lidé války byli také ti jediní, jež jsme znali. Ani dnes jako bych neviděla jiné lidi a jiný svět. Ostatně existovali někdy vůbec?

* * *

Vesnice mého dětství hned po válce byla čistě ženská. Babská. Mužské hlasy si vůbec nevybavuju. A tohle už ve mně zůstalo: o válce vyprávějí ženské. A pláčou. A když zpívají, jako by plakaly.

Polovina knih ve školní knihovně byla o válce. Totéž platí o vesnické a o okresní, kam si pro knížky často jezdil otec. A teď tedy má odpověď na otázku, proč to tak bylo. To jistě není náhodou! Pořád jsme přece bojovali nebo se na válku připravovali. Nikdy jsme nežili jinak a nejspíš to ani neumíme. Nejsme s to si představit, jak by se dalo žít jinak – to se jednou budeme muset moc dlouho učit.

Ve škole nás učili milovat smrt. Psali jsme slohové práce o tom, jak rádi bychom zemřeli ve jménu něčeho... Snili jsme o tom...

Jenže hlasy venku na ulici křičely něco jiného a vábily člověka víc.

Dlouho jsem byla knihomolka, již realita lekala a zároveň přitahovala. Z neznalosti života se ve mně rodila neohroženost. A teď si tak říkám: Dokázala bych se vrhnout do takové propasti, kdybych byla větší realista? Z čeho se to všechno rodilo – z nevědomosti? Nebo z pocitu cesty? Protože pocit cesty přece existuje...

Dlouho jsem hledala... Jakými slovy se dá sdělit to, co slyším? Pídila jsem se po žánru, který by odpovídal tomu, jak vidím svět, jak jsou ustrojeny mé oči a mé uši.

Jednou mi do rukou přišla kniha Alěše Adamoviče, Janky Bryla a Uladzimira Kolesnika *Moje ves lehla popelem...* Takový otřes jsem předtím zažila jen jednou, při četbě Dostojevského. Literární forma byla v tomto případě velmi neobvyklá: román je poskládán z hlasů života samého, z toho, co jsem slyšala v dětství, z toho, co se dodnes ozývá na ulici, doma, v kavárně i v trolejbusu. A je to! Kruh se uzavřel. Našla jsem to, co jsem hledala. Co jsem tušila.

Alěš Adamovič se stal mým učitelem...

* * *

Dva roky jsem spíš přemýšlela, než že bych se scházela s lidmi a zaznamenávala si jejich vzpomínky. Hodně jsem četla. O čem bude ta moje kniha? Další kniha o válce... Ale k čemu to? Válek bylo už tisíce – malých i velkých, známých i neznámých. A napsáno toho o nich bylo ještě víc. Jenže... Hned mi bylo jasné, že drtivou většinu napsali muži o mužích. Vše, co o válkách víme, vypráví mužský hlas. Všichni jsme se ocitli v zajetí mužských představ o mužském vnímání války. V zajetí mužských slov. Kdežto ženy mlčí. Třeba mé babičky se kromě mě nikdo na nic neptal. Nebo mé maminky. Mlčí dokonce i ty ženy, které na frontě byly. A když někdy najednou začnou vzpomínat, tak nemluví o ženské válce, ale zase o mužské. Přizpůsobují se kánonu. Jedině doma nebo v kroužku frontových kamarádek si nejdřív popláčou a pak začnou rozprávět o své válce, kterou já vůbec neznám. Ale co já – nikdo ji nezná! Během svých novinářských výprav jsem se nejednou stala posluchačkou zcela nových textů. A zažila jsem stejný šok jako v dětství. Z těch vyprávění jako by vyvstával obludný škleb tajemna... Když o válce vyprávějí ženy, v těch příbězích není nebo téměř není to, co jsme jinak v tomto ohledu zvyklí slyšet nebo číst: není tam nic o tom, jak jedni lidé hrdinně zabíjeli jiné lidi a zvířezili. Nebo prohráli. Jaká u toho byla technika a jací generálové. Ženská líčení jsou jiná a o něčem jiném. Ženská válka má své barvy, své vůně, své světlo a svůj pocitový prostor. Svá vlastní slova. Nejsou tam váleční rekové a jejich neuvěřitelné hrdinství,

jen prostě lidé nucení dělat věci pro člověka nelidské. A trpí tam nejen oni (lidé!), ale i země, ptáci a stromy. Všechno, co tu žije společně s námi. To všechno trpí beze slov, což je ještě hrůzuplnější.

Ale proč? – ptala jsem se nejednou sama sebe. Proč ženy, které zaujaly a obhájily své místo v kdysi totálně mužském světě, nedokázaly obhájit svou historii? Svá slova a své pocity? Proč neuvěřily samy sobě? A nám je utajen celý svět, protože jejich válka zůstala neznámá...

Chci napsat dějiny této války. Ženské dějiny.

* * *

Co přišlo po prvních setkáních?

Nejdřív údiv: válečné profese těchto žen jsou nejrůznější – zdravotnice, odstřelovačka, kulometnice, velitelka obsluhy protiletadlového kanónu, ženistka – ale dnes jsou z nich účetní, laborantky, turistické průvodkyně či učitelky... V těch rolích je jakýsi nesoulad – jak tenkrát, tak i dnes. Jako by nevzpomínaly na sebe, ale na nějaká jiná děvčata. Samy sobě se ještě dnes diví. A historie se přímo před mýma očima polidštuje a začíná se podobat obyčejnému životu, na který najednou září jiné světlo.

Občas jsem narazila na přímo neuvěřitelné vypravěčky, v jejichž příbězích najdete stránky, jež by mohly soupeřit s nejlepšími pasážemi klasické literatury. Ty ženy zcela jasně viděly samy sebe jak shora, z nebe, tak zdola, ze země. Viděly před sebou celou cestu vzhůru a pak zase dolů – od anděla ke zvířeti. Vzpomínka není vášnivá či naopak nezúčastněné převyprávění zmizelé reality, to je nový zrod minulosti, umožněný tím, že čas obrátí svůj tok. Je to především činnost kreativní. Při vyprávění lidé tvoří, „píší“ svůj život. Často se stává, že ho dotvářejí či přetvářejí. A tady musíme zpozornět. Být na to připraveni. Na druhé straně bolest roztavuje a likviduje jakoukoli faleš. Protože teplota je najednou příliš vysoká! Přesvědčila jsem se, že naprosto upřímně si počínají obyčejné ženy – zdravotní sestry, kuchařky či pradleny... Ty totiž (jak to říct nejlépe) slova čerpají ze sebe, a ne z novin či knih,

co přečetly – není v tom nic cizího. Vycházejí jen ze svých vlastních prožitků a svého utrpení. To výpovědi vzdělaných lidí (i když se to může zdát zvláštní) jsou daleko častěji „omlety“ časem. Jeho obecným kódováním. Jsou infikovány sekundárním poznáním. Mýty. Často musí člověk urazit hodně dlouhou cestu, někdy dokonce v kruhu, než konečně vyslechne vyprávění nikoli o mužské, ale o ženské válce; jak se ustupovalo a zase útočilo, na jakém úseku fronty... Jedno sezení obvykle nestačí, musíte na stejné místo přijít několikrát. Asi jako umanutý portrétista.

V neznámém domě či bytě sedávám dlouho, někdy celý den. Pijeme čaj, zkusíme si nedávno nakoupené blůzky, bavíme se o účesech a o kuchařských receptech. Společně si prohlížíme fotografie vnoučat. No a pak... Po nějakém čase, a nikdy nevíte, kolik ho bude zapotřebí, najednou přijde onen dlouho očekávaný okamžik, kdy ten druhý či ta druhá opustí běžný sádrový či železobetonový kánon fádnicích pomníků a zamíří přímo k sobě. Do sebe. Nezačne vzpomínat na válku, ale na své mládí. Na kousek svého života... A tenhle okamžik musíte postřehnout! Nesmíte ho propásnout! Jenže po dlouhém dni, zaplaveném slovy, fakty a slzami, v paměti uvízne jediná fráze (ale jaká!): „Do války jsem odcházela tak malá, že jsem během ní dokonce vyrostla...“ Tu si pak nechám v zápisníku, i když na magnetofonu mám desítky a desítky metrů pásky se záznamem. Třeba čtyři pět kazet...

A co mi nejvíc pomáhá? Asi to, že jsme zvyklí žít pospolu. Dohromady. Že jsme lidi s kolektivní náturou. Všechno v nás je takřkajíc na očích – jak štěstí, tak slzy. Umíme trpět a o útrapách vyprávět. Utrpení je oporou našeho těžkého a často neuspořádaného života. Bolest je pro nás uměním. A musím připustit, že ženy se na tuto cestu pouštějí odvážně...

* * *

Jak mě vítají?

Oslovují mě „holčičko“, „dcerunko“, „děťátko“ – kdybych patřila k jejich generaci, asi by se ke mně chovaly jinak. Zdrženlivě,

jako rovný s rovným. Bez radosti a nadšeného údivu, jichž se nám dostává pokaždé, když se sejde stáří s mládím. Zásadní moment je, že tenkrát byly mladé a teď na to vzpomínají už ve stáří. Vzpomínají po čtyřiceti letech, tedy po celém životě. Opatrně a šetrně mi otevírají svůj svět: „Hned po válce jsem se vdala. Schovala jsem se za manžela. Za každodenní starosti, za dětské plenky. A schovala jsem se ráda. Maminka mě prosila: ‚Mlč, mlč! K ničemu se nepřiznávej!‘ Svou povinnost vůči vlasti jsem splnila, ale jsem smutná, že jsem tam byla, že to všechno vím... A ty jsi ještě úplná holčička...“

Často je vídám, jak sedí a zaposlouchávají se do sebe samých. Do zvuku své duše. A pak porovnávají, zda se ten zvuk věrně otiskl do slov. Po těch dlouhých letech člověk chápe, že tohle byl život a teď je třeba smířit se s odchodem. Moc se mu nechce a trápí ho, že by měl jen tak zmizet. Úplně jednoduše, mimoděk, takříkajíc za pochodu. A když se takový člověk ohlédne, dostaví se přání nejen se svěřit se svým osudem, ale rozluštit i tajemství života. Sama sebe se zeptat: A proč se se mnou tohle všechno dělo? Na vše kolem sebe se dívá trochu smutným pohledem na rozloučenou... Už skoro odtamtud... Už není čím klamat sebe ani jiné. Už chápe, že bez pomýšlení na smrt v sobě neporozumíme ničemu. Že její tajemství překryje všechno.

Válka je prožitek příliš intimní. Stejně nekonečný jako celý život...

Stalo se mi také, že jedna žena (letkyně) setkání se mnou odmítla. Telefonicky mi to vysvětlila: „Já prostě nemůžu... Nechci na to vzpomínat. Ve válce jsem byla tři roky... Tři roky jsem si vůbec nepřipadala jako žena. Můj organismus odumřel. Neměla jsem menstruaci a málem ani běžné ženské touhy. A přitom jsem byla moc hezká... No a můj budoucí muž mě najednou požádal o ruku... Už v Berlíně, u Reichstagu. Řekl mi: ‚Válka skončila a my zůstali naživu. Měli jsme štěstí. Vem si mě za muže.‘ Chtěla jsem se rozplakat. Křičet na něj. Praštit ho! Jak za muže? Teď hned? To se mám uprostřed vši té spouště vdávat? Uprostřed černých sazí a černých cihel? Podívej se na mě! Jen se pořádně podívej, jaká jsem... Nejdřív ze mě zase udělej ženskou: nos mi květiny, dvoř se

mi, říkej mi krásná slova. Tolik bych to chtěla! Tolik na to čekám! Málem jsem mu dala facku... Chtěla jsem ho udeřit... Jenže on měl jednu tvář po spálenině rudou, ožehlou, a já si uvědomila, že všechno pochopil, že po té tváři, po ještě čerstvých ranách stékají slzy... Sama vlastním slovům nevěřím, ale slyším se, jak říkám: „Ano, vezmu si tě.“

Promiňte... ale já nemůžu...“

Plně jsem ji chápala, ale stejně to bude stránka či alespoň půlstránka do mé příští knihy.

Texty, texty. Všude jsou texty. V městských bytech i vesnických chalupách, na ulici i ve vlaku... A já je poslouchám... Stále víc se proměňuju v jedno velké ucho, neustále natočené směrem k jinému člověku. „Čtu“ hlasy.

* * *

Člověk znamená víc než válka...

A pamatuje si právě to, v čem znamená víc. Vede ho cosi, co je silnější než dějiny. Musím se přimět k většímu záběru, donutit se psát pravdu nejen o válce, ale o životě a smrti vůbec. Pokládát Dostojevského otázku: Kolik je člověka v člověku, jak toho člověka v sobě ochránit? Není pochyb o tom, že zlo je svůdné. Je šikovnější než dobro. Přitažlivější. Do nekonečného světa války se nořím stále hlouběji, vše ostatní jaksi pohaslo a je to obyčejnější než obvykle. Nořím se do grandiózního, dravého světa. Teď už chápu osamělost člověka, který se odtamtud vrátil. Je v něm vědění, které jiní nemají a které se dá získat jedině tam, v blízkosti smrti. Když zkouší něco sdělit slovy, probouzí se v něm pocit katastrofy. A tak oněmí. Chtěl by něco říct, ostatní by mu chtěli porozumět, ale všichni jsou bezmocní.

Tihle lidé jsou vždy v jiném prostoru než jejich posluchač. Obklopuje je neviditelný svět. Takové debaty se účastní vždy nejméně tři: ten, kdo události líčí dnes, týž člověk, ale takový, jaký byl tenkrát, v okamžiku těch událostí – a k tomu já. Mým cílem je hlavně vydolovat pravdu těch let. Těch dnů. Bez falše citu. Hned

po válce by člověk popisoval jinou válku, kdežto za desítky let se v něm samozřejmě mnohé mění, protože do vzpomínek už ukládá celý svůj život. Celého sebe. To, jak po všechna ta léta žil, co četl, co viděl, s kým se setkal. A konečně zda je šťastný nebo naopak nešťastný. Jednou spolu mluvíme sami dva či samy dvě, jindy u toho je ještě někdo. Třeba rodina. Nebo přátelé. Ale jací? Frontovní přátelé jsou jedna věc, kdežto ti ostatní něco docela jiného.

Dokumenty jsou živé bytosti, mění se, pochybují společně s námi a těžít z nich můžete opravdu donekonečna. Něco nového a pro nás právě teď nezbytného. V tomhle okamžiku. A co vlastně hledáme? Nejčastěji ne hrdinské činy, ale cosi často až nepatrného, lidského, něco, co je pro nás nejzajímavější a nejbližší. Co bych se třeba já sama nejradši dověděla o životě antického Řecka? Příběhy Sparty... Chtěla bych si třeba někde přečíst, jak a o čem tehdejší Sparťané mluvili doma. Jak odcházeli do války. Jaká slova pronášeli poslední den či poslední noc před rozloučením s milovaným člověkem. Jak vyprovázeli vojáky. A jak čekali na jejich návrat z války... Ne na návrat hrdinů a vojevůdců, ale obyčejných mladých mužů...

Dějiny skrze vyprávění jejich naprosto nenápadných účastníků a svědků. Ano, to mě zajímá, z toho bych ráda udělala literaturu. Jenže tihle vypravěči nejsou jen svědky, ba těmi svědky jsou ze všeho nejméně – oni jsou aktéři a tvůrci dějin. Dostat se do bezprostřední blízkosti reality, setkat se s ní tváří v tvář je nemožné. Mezi realitu a nás se staví naše city. Uvědomuju si, že mám co do činění s verzemi, že každý má svou a teprve z nich, z jejich souhrnu a jejich průsečíků se rodí obraz doby a lidí, kteří ji obývají. Rozhodně bych si ale nepřála, aby se o mě knize říkalo: Její hrdinové jsou reální, nic víc. Jsou to zkrátka dějiny. Jen dějiny.

Já ovšem nepíšu o válce, nýbrž o člověku ve válce. To není historie války, ale historie citu. Jsem historik duše. Na jedné straně zkoumám konkrétního člověka, žijícího v konkrétní době a účastníčího se konkrétních událostí, ale na straně druhé v něm potřebuju objevit věčného člověka. Záchvěvy věčnosti. Tedy to, co je v člověku přítomno neustále.

Často slýchám: vzpomínky – to nejsou ani dějiny, ani literatura. To je prostě zaneřádný a rukou umělce neočištěný život. Surový materiál mluvy, jehož je plný každý den. Tyhle cihly se povalují všude. Jenže cihly, to ještě není chrám! Pro mě je ovšem všechno jinak... Právě tam, v horoucím lidském hlasu, v živém odrazu minulosti se skrývá prapočáteční radost, právě tam je třeba hledat nepotlačitelnou tragiku života. Chaos a vášeň života. Jeho jedinečnost a nezachytitelnost. V ještě nezpracované, originální podobě.

Já stavím chrámy z našich citů... Z našich tužeb a zklamání. Z našich snů. Z toho, co se odehrálo, ale co by naší pozornosti mohlo uniknout.

* * *

Takže ještě jednou o tomtéž... Pro mě není důležitá jen realita, která nás obklopuje, ale i ta, co je v nás. Nezajímá mě sama událost, ale cit, který vyvolala. Takříkajíc duše události. Pro mě jsou realitou city.

A dějiny? Ty jsou na ulici. V davu. Věřím, že kousíček historie je v každém z nás. Jeden v sobě má půl stránky, jiný třeba dvě tři. A všichni společně píšeme knihu doby. Každý křičí svou pravdu. Je to divoká směs odstínů. To vše je třeba uslyšet, rozplynout se v tom všem a stát se tím vším. A zároveň sebe sama neztratit. Propojit řeč ulice a literatury. Komplikace se skrývá taky v tom, že o minulosti mluvíme dnešním jazykem. Jak ale předat pocity oněch dní?

* * *

Hned ráno se ozval telefon: „My se neznáme... Ale přijela jsem z Krymu, volám rovnou z nádraží. Je to k vám daleko? Ráda bych vám vylíčila svou válku...“

No vida!

A my jsme se s mou holčičkou zrovna chystaly do parku. Pozvit se na kolotoči. Jak vysvětlit šestiletému človíčkovi, čím se zabývám? Nedávno se mě zrovna zeptala: „Mami, a co je to válka?“

Jak jí odpovědět... Ráda bych ji do našeho světa vpustila s laskavým srdcem, a tak ji učím, že utrhnout kytičku jen tak se nemá a nesmí. Že rozšlápnout berušku není pěkné, stejně jako utrhnout vázce křidélko. Jak ale dítěti vysvětlit válku? Jak vysvětlit smrt? Jak odpovědět na otázku, proč se tam zabíjí? A zabíjejí se tam přece i malé děti, takové, jako je ona. My dospělí mi v tomto ohledu připadáme jako spiklenci. Protože my víme, oč jde. Ale děti? Mně to jako poválečnému dítěti rodiče ještě jakžtakž vysvětlili, ale já to už svému dítěti vysvětlit neumím. Neumím najít správná slova. Válka se nám líbí stále méně, je stále těžší najít pro ni ospravedlnění. Pro nás už je to prostě vraždění. Každopádně alespoň pro mě.

Kéž by člověk dokázal napsat takovou knihu, aby se z ní dělalo špatně a sama představa války by pro nás byla hnusná. Šílená. Zle by se z ní dělalo i samotným generálům...

Mé mužské přátele (na rozdíl od přítelkyň) takováto „ženská“ logika ohromuje a znovu a znovu slyším „mužský“ argument: „No jo, tys ve válce nebyla.“ A třeba je to naopak dobře, protože nevím, co je to vášnivá nenávisť, a mé vidění je normální. Neválečné, nemužské.

Optika zná termín „světelnost“ – schopnost objektivu lépe či hůře zobrazovat zachycený objekt. No a ženská paměť má nejlepší světelnost při zachycení prožitku, vnímání bolesti. Dokonce bych řekla, že „ženská“ válka je děsivější než „mužská“. Muži se schovávají za dějiny, za fakta, válka jim učarovává jakožto konfrontace idejí a různých zájmů, kdežto ženy opanovává cit. A ještě něco – muži se už od dětství učí, že možná budou muset střílet. To ženy nikdo ničemu takovému neučí, ty se k takové práci nechystají... Pamatují si jiné věci a jinak. Jsou schopny vidět to, co mužům zůstává skryto. Ještě jednou opakuju – jejich válka má pachy, barvy, je to složitý svět lidské existence: „Nafasovaly jsme batohy, tak jsme si z nich ušily sukně.“ – „Na vojenskou správu jsem jedněmi dveřmi vstoupila v šatech, kdežto druhými jsem odcházela v kalhotách a vojenské blůze, cop mi ustříhli a na hlavě mi zbyl jen chomáček vlasů.“ – „Němci vesnici rozstříleli a odjeli... Když jsme tam přišli, byl tam jen udupaný žlutý písek a v něm dětská bo-

tička...“ Nejednou se mi dostalo upozornění (obvykle od spisovatelů kolegů-mužů): „Ženské si vymýšlejí. Plno si toho přibásní.“ Jenže pak jsem se přesvědčila, že takové věci se vymyslet nedají. Nebo od někoho opsat. A pokud ano, tak přímo od života, protože ten jediný má tolik fantazie.

Ať ženy v souvislosti s válkou mluví o čemkoli, vždy je v tom jeden všudypřítomný pocit: válka je především vraždění a hned pak těžká práce. A k tomu i kus obyčejného života, v němž zpívaly, zamilovávaly se, natáčely si vlasy...

A těžištěm bylo vždy to, jak nesnesitelné je umírat a jak se člověku nechce. Ještě nesnesitelnější je zabíjet a to, že zabíjet se vám taky nechce, protože žena je dárkyně života. Dává život. Nejdřív ho v sobě dlouho nosí a piplá se s ním. Pochopila jsem, že pro ženy je zabíjet obtížnější.

* * *

Muži... Ti ženy do svého světa, na své teritorium, pouštějí opravdu neradi.

V Minském traktorovém závodě jsem hledala bývalou odstřelovačku. Vynikající odstřelovačku. Ve frontových novinách se o ní často psalo. Její moskevské kamarádky mi daly její domácí telefon, jenže byl starý. Tak jsem se vydala do továrny, kde ta žena, jak jsem věděla, pracuje, zašla jsem na kádrové oddělení a tam jsem od mužů (ředitele fabriky a šéfa kádrovky) vyslechla: „To vám nestačej chlapi, nebo co? K čemu vám budou tyhle ženské historky? Ženský fantazírování...“ Báli se, že ženy začnou popisovat nějakou jinou, nesprávnou válku.

Jindy jsem navštívila jednu rodinu. Manželé bojovali ve válce oba. Setkali se na frontě a tam se taky vzali: „Svatba se odbyla v zákopech. Před bojem. Bílý šaty jsem si ušila z německýho padáku.“ On byl kulometník, ona spojačka. Když jsem přišla, ženu okamžitě poslal do kuchyně: „Něco nám udelej.“ Voda už se vařila, chléb byl nakrájený, ona si k nám přisedla, ale on pro ni měl další úkol: „A kdepak je jahodová zavařenina? Naše domácí

pochoutka...“ Pak na mé naléhání nerad vyklidil bojiště, ovšem se slovy: „A mluv, jak jsem tě to učil. Bez fňukotu a ženskejch pito-můstek – jak jsi chtěla bejt krásná a jak jsi brečela, když ti ustříhli cop.“ O něco později se mi šeptem přiznala: „Celou noc jsem se musela biflovat jeden díl Dějin velký vlastenecký války. Protože se o mě bál. Teď se taky celej klepe, abych neplácla něco nepatřič-nýho, něco, co se nemá.“

A takhle to bylo nejednou, v nejedné domácnosti.

Jistě, často a hodně pláčou. Křičí. Po mém odchodu polykají kozlíkové kapky. Volají záchranku. Jenže mě stejně prosí: „Jen přijď. Určitě ještě přijď. Tak dlouho jsme mlčely. Čtyřicet let...“

Já samozřejmě chápu, že pláč a křik se zpracovat nedá, protože pak by hlavní nebyl pláč a křik, ale to zpracování. Místo života by tu zbyla jen literatura. Takový je ovšem ten materiál, jeho žár, který neustále málem trhá teploměr. Člověka nejlépe vidíme a odhalu-jeme prizmatem války – a možná taky lásky. Až do hloubi, do morku kostí. Protože před tváří smrti všechny ideje blednou a ote-vírá se nám nezbadatelná věčnost, na niž nikdo není připraven. Zatím žijeme v dějinách, ale ne ve vesmíru.

Několikrát jsem dostala korektury s poznámkou: „O maličkos-tech nepiš... Piš o našem velkém vítězství!“ Jenže „maličkosti“ jsou pro mě to nejdůležitější, to je ta průzračná vřelost života: cho-máček vlasů místo copu, kotle horké polévky a kaše, které neměl kdo sníst, protože ze sta lidí se jich z boje vrátilo sedm; nebo jak frontačky nemohly po válce chodit na trh a dívat se tam na rudé masné krámky... Dokonce ani pohled na rudou látku nesnesly... „Ach jo, děvenko moje zlatá, už je to čtyřicet let, ale stejně u mě v baráku nenajdeš nic červenýho. Od války červenou barvu ne-návidím.“

* * *

Zaposlouchávám se do bolesti... Do bolesti jakožto důkazu uplynulého života. Jiné důkazy neexistují, k jiným důkazům nemám důvěru. Slova nás od pravdy odváděla už nejednou.

Přemýšlím o útrapách jako nejvyšší formě informace, která je v přímém kontaktu s tajemstvím. S taji života. O tom pojednává celá ruská literatura. O útrapách vždy psala víc než o lásce.

A mně o tom taky vyprávějí víc...

* * *

Kdo jsou, ti Rusové nebo Sověti? Vlastně ne, Sověti byli všichni – jak Rusové, tak Bělorusové, Ukrajinci, Tádžici...

Sovětský člověk tu samozřejmě byl. Řekla bych, že taková tu již nikdy nebudou a že oni sami to už chápou. Dokonce i my, jejich děti, jsme jiní. Chtěli bychom být jako všichni ostatní. Podobní nikoli svým rodičům, ale světu. O vnucích ani nemluvě...

A přesto je mám ráda. Umím se pro ně nadchnout. Měli Stalina a gulag, ale patřilo jim i Vítězství. Což dobře vědí.

Nedávno jsem dostala dopis:

„Moje dcera mě má velmi ráda a považuje mě za hrdinku; pokud si ovšem přečte Vaši knihu, bude to pro ni velké rozčarování. Samá špína, vši a spousty krve – to všechno je pravda. To nepopírám. Ale copak jsou podobné vzpomínky schopny zplodit nějaké ušlechtilé pocity? A inspirovat k hrdinství?“

Nejednou jsem se přesvědčila:

...že naše paměť je nástroj, který ani zdaleka není dokonalý. Je nejen svéhlavá a vrtošivá, ale ještě ke všemu je jako pes na řetěze připoutána k času.

...že na minulost se díváme z dneška, protože není možné, abychom se dívali odnikud.

...a že ty ženy jsou do toho, co se s nimi dělo, zamilované, protože to byla nejen válka, ale i jejich mládí. Čas jejich prvních lásek.

* * *

Poslouchám je, když mluví... Poslouchám je, když mlčí... Za text považuji jak jejich slova, tak jejich mlčení.

„Tohle do knihy nedávej, to je jen pro tebe... Ti starší ve vlaku

seděli celí zadumaní... A smutní. Vzpomínám si, jak se do řeči se mnou pustil jeden major – všichni spali a on se rozpovídal o Stalinovi. Měl řádně upito, a tak si dodal odvahy: přiznal mi, že jeho otec je už deset let v lágru, bez práva na korespondenci. Jestli žije, nebo ne, prý nikdo neví. A ten major pronesl hrozná slova: ‚Chci bránit vlast, ale nehodlám bránit toho zrádce revoluce Stalina.‘ Taková slova jsem ještě nikdy neslyšela... Strašně mě to vylekalo. Ráno naštěstí zmizel. Nejspíš někde vystoupil...“

„Něco ti řeknu, ale to si nech pro sebe... Kamarádila jsem s Ukrajinkou Oxanou. A právě od ní jsem poprvé slyšela o strašném hladu na Ukrajině. O hladomoru. Nedala se najít už ani myš nebo žába, všechno bylo snědené. V jejich vesnici vymřela polovina lidí, všichni její mladší bratříčci i tatínek s maminkou, a ona sama se zachránila tak, že v kolchozní konírně kradla hnůj a ten jedla: ‚Teplý to do pusy nedostaneš, ale studený jo. Nejlepší jsou ty koblihy zmrzlý, to i voněj senem.‘ Já jí říkala: ‚Oxano, soudruh Stalin bojuje. Likviduje škůdce, jenže jich je moc.‘ – ‚Ne,‘ odpověděla mi, ‚jsi hloupá. Můj tatínek byl učitel dějepisu a říkal mi, že jednou si soudruh Stalin všechny svoje zločiny zodpoví...‘

V noci jsem ležela a uvažovala: Co když je Oxana nepřítel? Co když je špiónka? Co teď? Jenže o dva dny později padla v boji. A z rodiny nezbyl vůbec nikdo, komu by se dalo poslat úmrtní oznámení...“

O tomhle tématu se lidé zmiňují jen zřídka a velmi opatrně. Dodnes je paralyzuje nejen Stalinova hypnóza a strach z něj, ale i jejich někdejší vlastní víra. Ještě nedokázali zavrhnout to, co tolik milovali. Statečnost ve válce a statečnost ducha jsou dvě různé věci. A já si myslela, že je to jedno a totéž.

* * *

Rukopis leží na stole už dávno...

Už dva roky mě nakladatelé odmítají. Redakce časopisů mlčí. Ortel je vždy stejný – tahle válka je příliš děsivá. Je tam plno hrůzy. A naturalismu. Chybí tam vůdčí a usměrňující úloha strany. Zkrát-

ka a dobře to není ta správná válka... A která je tedy správná? Ta s generály a moudrým generalissimem? Bez krve a vší? S hrdiny a jejich hrdinstvím? Už od dětství si pamatuju, jak jsme s babičkou šly podél velkého pole a ona mi vyprávěla: „Po válce tohle pole dlouho nerodilo. Němci ustupovali a tady se strhl tvrdej boj, dva dny se tu bili... Mrtví leželi jeden vedle druhýho jako snopy. Jako pražce na nádraží. Němci i naši. Po dešti měli všichni ubrečený tváře. Celá vesnice je měsíc pochovávala...“

Jak bych mohla na tohle pole zapomenout?

To, co dělám, není jen záznam. Snažím se vystopovat a vypátrat lidského ducha tam, kde utrpení proměňuje malého člověka ve velkého. Tam, kde člověk roste. To pak pro mě už není jen němý proletariát dějin, mizící beze stopy. Otevírá se mi jeho duše. A v čem tedy spočívá můj konflikt s mocí? To jsem nakonec pochopila: velká idea potřebuje malého člověka, a ne velkého. Ten je pro ni přebytný a nepohodlný. Těžko zpracovatelný. A zrovna toho já hledám. Malého velkého člověka. Poníženého, pokořeného a rozdupaného – člověka, který prošel stalinskými lágry a naplno ho zasáhla Stalinova proradnost, ale on přesto zvítězil. Vykonal zázrak.

Jenže historie války byla nahrazena historií vítězství.

A ten malý člověk o tom všem vypoví sám...

O sedmnáct let později (2002–2004)

Čtu si ve svém starém deníku...

Zkouším si vybavit tu, kterou jsem byla, když jsem tuto knihu psala. Ten člověk už neexistuje, stejně jako neexistuje země, v níž jsme tehdy žili. To ji lidé bránili a v jejím jménu umírali od jedenačtyřicátého do pětačtyřicátého. Dnes už je všechno jiné – nové tisíceletí, nové války, nové ideje, nové zbraně a taky naprosto nečekaně se proměnil ruský, přesněji řečeno rusko-sovětský člověk.

Začala Gorbačovova přestavba. Má kniha okamžitě vyšla a náklad měla neuvěřitelný – dva miliony výtisků. Byla to doba, kdy se odehrávalo plno neuvěřitelných věcí: zase jsme někam bezhlavě vyrazili. Zase do budoucnosti. Tehdy jsme ještě nevěděli (nebo to naopak už zapomněli), že revoluce je vždy iluze, zejména v našich dějinách. Jenže to mělo přijít až pak, kdežto zatím se všichni opájeli chutí svobody. Začala jsem dostávat desítky dopisů denně a desky a šanony na mém psacím stole byly stále tlustější. Lidé chtěli mluvit. Chtěli vše doříct do konce... Byli najednou svobodnější, a tudíž upřímnější. Už nebylo pochyb, že jsem odsouzena k tomu, abych své knihy donekonečna dopisovala. Ne přepisovala, ale dopisovala. Každá tečka se automaticky měnila v tečky tři...

* * *

Myslím, že kdybych se ptala dnes, pokládala bych jiné otázky a slyšela jiné odpovědi. A napsala jinou knihu – tedy ne úplně jinou, ale přece jen jinou. Dokumenty, s nimiž mám co do činění, prostě živá svědectví nikdy nevychladnou, nikdy se nepromění ve studenou hlínu. Nikdy neoněmí. Postupují dál společně s námi. Na co bych se asi nejmíc vyptávala dnes? Co bych asi chtěla dodat? Asi by mě hodně zajímal... musím najít vhodné slovo... biologický člověk, a ne ten uhnětený z doby a idejí. Pokusila bych se nahlédnout hlouběji do lidské podstaty, do temnot, do podvědomí. Do tajemství války.

Napsala bych o tom, jak jsem přišla k bývalé partyzánce... Byla to podsaditá, ale stále ještě pohledná žena a vyprávěla mi, jak jejich skupina (ona a dva výrostci, které dostala na povel) vyrazila na průzkum a náhodou zajali čtyři Němce. Dlouho s nimi kroužili po lese. Pak narazili na léčku. Bylo jasné, že s těmi Němci se ke svým neprobijí, že se odsud nedostanou, a tak se rozhodla, že bude třeba je pobít. Ti kluci je zastřelit nedokážou, protože už se s nimi po lesích motají několik dní, a když jste s někým takhle dlouho, sblížíte se s ním, i když je cizí – protože už víte, jak jí, jak spí, jaké má ruce

a oči... Ne, hoši to nezvládnou, to pochopila hned. Takže je musela zabít sama. A teď si vybavovala, jak je jednoho po druhém odpravila. Klamat musela jak ty, tak ony. S jedním Němcem se vypravila údajně pro vodu a střelila ho zezadu. Do týla. Dalšímu řekla, že spolu půjdou na chrástí... A mnou asi nejvíc otřásl, v jakém poklidu mi to vykládala.

Ti, kdo válku zažili na vlastní kůži, říkají, že na frontě se civilista ve vojáka změní během tří dnů. Ale jak je možné, že stačí pouhé tři dny? Nebo že by to taky byl mýtus? Nejspíš ano. Člověk ve válce je každopádně mnohem méně známý a nesrozumitelnější.

Ve všech dopisech jsem četla: „Tenkrát jsem vám neřekla všechno – byla zkrátka jiná doba. Byli jsme zvyklí o mnoha věcech mlčet...“, „Se vším jsem se vám nesvěřila, ještě přednedávnem se o tom nesmělo ani ceknout. Anebo se člověk styděl...“, „Už znám lékařský ortel: je to strašná diagnóza... A teď bych ráda vypověděla celou pravdu...“.

A docela nedávno jsem dostala takovýto dopis: „Nám starým lidem se žije těžko, ale netrpíme jen tím, že máme malé, ponížující penze. Nejvíc člověka zraňuje to, že nás vyhnali z velké minulosti do nesnesitelně malé současnosti. Dnes už nás nikdo nezve, abychom vystupovali ve školách či v muzeích, nikdo nás nepotřebuje. A když si čtete v novinách, tak fašisti jsou stále ušlechtlejší, kdežto rudí vojáci stále odpornější.“

Doba je taky vlast... Ale já je mám pořád ráda, stejně jako dřív. Jejich dobu ne, ale je ano.

* * *

Literatura se může stát ze všeho...

V mém archivu mě ze všeho nejvíc zaujal blok, do nějž jsem si zapisovala epizody, které cenzura vyškrtla. A také své debaty s cenzorem. Taktéž jsem ale našla stránky, které jsem vyhodila sama. Má vlastní autocenzura, mé vlastní zákazy pro sebe samu. A k tomu vysvětlení, proč jsem to vyhodila. Kdeco z toho i onoho

už je v knize zpátky, ale těchto několik pasáží chci zařadit zvlášť, protože to už je dokument. Má cesta.

Z toho, co vyhodila cenzura

„Dneska v noci jsem se probudila... Jako by tu někdo... no... plakal, hned vedle. A jsem zase ve válce...

Ustupujeme... Za Smolenskem mi nějaká žena přinesla své šaty a já se rychle převlékla. A jdu sama... mezi samými chlapy. Až doposud jsem byla v kalhotách, a najednou jdu v letních šatech. A vtom na mě přišly ty věci... Ženské... Dřív, než měly, asi z těch zmatků, starostí a pocitu křivdy. Jenže kde tady co najdete? Styděla jsem se! A jak! Lidi spali pod keři, v příkopech i v lese na pařezech. Bylo nás tolik, že jsme se do toho lesa ani všichni nevešli. Byli jsme bezradní a zrazení, už jsme nikomu nevěřili... Kde je naše letectvo, kde jsou naše tanky? To, co tu létá, rachotí a jezdí – to všechno je německé.

Takhle jsem padla do zajetí. Den předtím mi výbuch přerazil obě nohy... Jen jsem ležela a močila pod sebe... Ani nevím, kde jsem v sobě našla sílu odplazit se do lesa. Čirou náhodou na mě narazili partyzáni...

Je mi líto jak těch, co si tuhle knihu přečtou, tak těch, co si ji nepřečtou...”

„Měla jsem noční službu... Zašla jsem na pokoj těžce raněných. Ležel tam taky jeden kapitán... Lékaři mě už před službou upozornili, že v noci zemře. Že do rána nevydrží... Tak jsem se ho zeptala, jak mu můžu pomoci. Nikdy na to nezapomenu... Najednou se usmál, nasadil ve zmučené tváři takový světlý úsměv: ‚Rozepni si plášť... A ukaž mi prsa... Tak dávno už jsem neviděl svou ženu...‘ Ztratila jsem hlavu, tenkrát jsem ještě byla nepolíbená. Ani nevím, co jsem mu odpověděla. Utekla jsem a vrátila se za hodinu. Mezitím umřel. Ale ten úsměv ve tváři měl pořádk...”

„Bylo to u Kerče... V noci jsme pod palbou pluli na lodi. Pak začala hořet příď... Oheň se po palubě šířil dál a dál a vybuchla munice... Byl to obrovský výbuch! Takový, že se loď naklonila na pravý bok a začala se potápět. Pobřeží už přitom bylo nedaleko, věděli jsme, že musí být někde před námi, a vojáci se začali vrhat do vody. Jenže z pobřeží zarachotily kulometry. Všude křik, sténání a sprosté nadávky... Plavala jsem výborně, a tak jsem chtěla alespoň jednoho zachránit. Aspoň jednoho raněného. Tohle přece není země, ale voda, takže raněný člověk jde hned ke dnu a je ztracený... Najednou jsem zaslechla, jak se někdo vedle mě tu vynoří, tu zase mizí pod hladinou. Nahoru – a pod vodu. Tak jsem se soustředila a v příštím vhodném okamžiku ho zachytila. Bylo to studené a kluzké. Řekla jsem si, že je to raněný a že oblečení z něj strhl výbuch. Protože já sama jsem byla taky nahá, zůstala jsem jen v prádle. Všude kolem tma jako v pytli. A kolem se ozývalo samé ‚ech‘ a ‚ach‘ a sprosté kletby... Konečně jsem se i se zachráněným s vypětím všech sil dostala ke břehu... Na nebi se zrovna rozžářila světlice a já zjistila, že jsem na břeh dotáhla raněnou rybu. Velkou jako člověk. Běluhu, která umírala... Upadla jsem vedle ní a začala klít jako pohan... Dotčeně jsem se rozbrečela... A brečela jsem i proto, že jsem si uvědomila, že trpí všichni...“

„Unikali jsme z obklíčení, ale kam jsme se hnuli, všude Němci. Tak jsme se rozhodli, že se ráno prostřelíme. Když už máme zemřít, tak se ctí. V boji. Měli jsme tam tři holky a ty během noci dávaly každému, kdo mohl. Jenže mnoha chlapům se to nevedlo: v tom nerváku, to jistě chápete – a najednou tohle... Každě se hlavně chystal umřít...“

Zachránilo se nás pár, fakt málo. Snad sedm, a to nás bylo padesát, jestli ne víc. Většinu z nás Němčouři pokosili z kulometů... Na ty holky vzpomínám s velkým povděkem. Mezi živýma jsem ráno nenašel ani jednu... A nikdy víc už jsem se s nimi nesetkal...“

Z rozmluvy s cenzorem

„Kdo asi půjde po takových knihách bojovat? Vy ženy tím vaším primitivním naturalismem urážíte. Ženy hrdinky! Dehonestujete je. Děláte z nich obyčejné baby, samice. A ony jsou přitom svaté!“

„Naše hrdinství je sterilní a nechce brát na vědomí ani fyziologii, ani biologii. Není k uvěření. A přitom to byla zkouška nejen pro ducha, ale i pro tělo. Materiální schránky duše.“

„Kam na tyhle nápady chodíte? To jsou cizí myšlenky, ne sovětské. Vždyť vy se vysmíváte mrtvým v bratrských hrobech. Asi moc čtete Remarqu... Jenže u nás vám nic takového neprojde. Sovětská žena není zvíře...“

* * *

„Někdo zradil... Němci zjistili, kde je tábořiště partyzánského oddílu. Obklíčili les a cesty k němu ze všech stran. Ukřývali jsme se v hlubokých houštinách a zachraňovaly nás taky bažiny, kam si kárné oddíly netroufily. Močál stáhl do hlubin všechno, techniku i lidi. Stávalo se, že jsme pár dnů či celý týden prostáli po krk ve vodě. Byla s námi taky radistka, která nedávno porodila. Dítě bylo hladové a dožadovalo se prsu. Jenže matka sama byla hladová a mléko neměla, takže kojeneček pořád plakal. A Němci hned vedle, se psy... Kdyby psi ten pláč zaslechli, je po nás. Po celé skupině, a to nás bylo nějakých třicet... Rozumíte?“

A tak se velitel rozhodl.

Rozkaz matce nikdo nechtěl vyřídit, ale ona pochopila sama. Dítě zabalené v dece strčila pod vodu a dlouho je tam držela... takže už bylo zticha... Už ani hlásku... A my koukáme dolů a nemůžeme se podívat ani na matku, ani jeden na druhého...“

„Brali jsme zajatce a přiváděli je do oddílu... Nestříleli jsme je, to by pro ně byla příliš snadná smrt, zapichovali jsme je jako prasata a krájeli na kousíčky. Chodila jsem se na to dívat... A čekala

jsem, netrpělivě jsem čekala na okamžik, kdy jim bolestí začnou prskat oči, zřítelnice...

Co vy o tom víte?! Mou maminku i se sestřičkami upálili na hranici uprostřed vesnice..."

„Z války si nepamatuju ani kočky, ani psy, jen krysy... Se žluto-modrýma očima... Těch bylo všude nepočítaně. Když jsem se po zranění uzdravila, odeslali mě z nemocnice zpátky k jednotce. Ta zaujala pozice v zákopech u Stalingradu. Velitel nařídil: ‚Zaveďte ji do holčičí zmljanky.‘ Když jsem tam přišla, nejvíc mě překvapilo, že tam nejsou vůbec žádné věci. Jen prázdná lehátka z chvojí, to bylo všechno. Nikdo mě nevaroval... Ruksak jsem tedy nechala v zmljance a odešla. Když jsem se po půlhodině vrátila, batoh jsem nenašla. Po nějakých věcech ani stopy – dokonce ani po hřebenu či po tužce. Pak se ukázalo, že to všechno vmžiku sežraly krysy...

A ráno mi ukázali i okousané ruce těžce raněných...

V žádném, ani v tom nejděsivějším filmu jsem neviděla, jak krysy prchají před dělostřeleckým přepadem z města. To jsem neviděla u Stalingradu, ale už ve Vjazmě: Ráno ulicemi pochodovala stáda krys a mizela v polích. Ty krysy cítily smrt. Byly jich tisíce – černé, šedé... Lidé s hrůzou sledovali tu zlověstnou podívanou a tiskli se k domovním zdem. A přesně v okamžiku, kdy nám krysy zmizely z dohledu, začala kanonáda a k tomu vzdušný nálet. Místo domů a sklepů tam zůstal jen štěrk a písek..."

„Kolem Stalingradu bylo tolik mrtvol, že se jich koně přestali bát. Normálně je nebožtíci děsí a kuň na mrtvého nikdy nešlápne. Naše padlé jsme posbírali, ale Němci se tam váleli všude. Zmrzlí, zledovatělí... Já jsem jako řidička vozila bedny s dělostřeleckými granáty a dobře jsem slyšela, jak pod koly auta praskaly jejich lebky... a kosti... A byla jsem šťastná..."

Z rozmluvy s cenzorem

„Jistě, naše vítězství nebylo snadné, ale vy musíte pátrat především po příkladech hrdinství. A těch jsou stovky. Jenže vy ukazujete jen špínu války. Válku v nedbalkách. U vás to vypadá, jako by to vítězství bylo děsivé... K čemu se to snažíte dospět?“

„K pravdě.“

„Vy si myslíte, že pravda je to, co vidíte v životě: Na ulici? Pod nohama? Pro vás je pravda nízká a přízemní. Jenže tak to není – pravda je to, o čem sníme! Jací chceme být!“

* * *

„Útočíme na první německý vesnice... Jsme mladý a silný. Čtyři roky bez bab. Ve sklepech tam bylo víno a plno jídla. Chytali jsme si německý děvčata a... Deset vojáků znásilňovalo jednu holku... Ženských tam bylo málo, obyvatelstvo před sovětskou armádou prchalo, tak jsme se spokojili s úplnými holčičkami. Bylo jim tak dvanáct, třináct... Když plakaly, bili jsme je a ucpávali jim pusy. Je to bolelo a nám to bylo k smíchu. Dodneška nepochopím, jak jsem moh... Chlapec z intelektuálské rodiny... Ale bylo to tak...“

Jediné, čeho jsme se báli, bylo, aby se to nedověděla naše děvčata, naše zdravotnice. Před těma jsme se styděli...“

„Dostali jsme se do obklíčení... Bloudili jsme po lesích a po močálech. Jedli listí a okusovali kůru ze stromů. Nebo vyhrabovali nějaké kořínky. Bylo nás pět včetně úplného kluka, který sotva narukoval. A v noci mi ten vedle mě šeptá: ‚Kluk je sotva živej, stejně umře. Chápeš?‘ – ‚Co tím myslíš?‘ – ‚Vykládal mi to jeden mukl... Když utíkali z gulagu, vždycky si s sebou vzali nějakýho mladýho... Lidský maso je požitelný, tak aby ho když tak snědli. A tím se zachránili...‘

Neměl jsem sílu ho praštit. Ráno jsme naštěstí narazili na par-tyzány...“

„Přes den do vesnice přijeli partyzáni na koních. Starostu a jeho syna vyvedli ven z domu. Pak je mlátili železnými tyčemi po hlavách tak dlouho, dokud neupadli. A na zemi je dorazili. Seděla jsem u okna a všechno to viděla... Mezi partyzány byl i můj starší bratr. Přišel domů, zavolal ‚sestřičko!‘ a chtěl mě obejmout. Jenže já zakřičela: ‚Nechod' ke mně! Ty jsi vrah!‘ A oněměla jsem, měsíc jsem vůbec nemluvila.

Bratr padl... Jenže co by se asi stalo, kdyby přežil a vrátil se domů?“

„Ráno naši vesnici zapálil kárný oddíl. Zachránili se jen ti, kdo stihli utéct do lesa. Jenže uprchli s prázdnýma rukama, ani bochníček chleba si s sebou nevzali. Natožpak třeba vejce nebo špek. Naše sousedka teta Naša bila svou dcerku Julječku, protože pořád plakala. Teta Naša s sebou měla pět dětí. Moje kamarádka Julječka z nich byla nejslabší, však taky věčně marodila... A pak tu byli její čtyři bratříčci, kteří taky prosili o jídlo. A teta Naša se z toho zbláznila, takže nemluvila a jen mručela... Až jsem v noci Julječku uslyšela, jak prosí: ‚Maminko, že mě neutopíš! Já už žádný jídlo chtít nebudu! Fakt ne...‘

Ráno už Julječku nikdo neviděl...

A teta Naša? Do vesnice jsme se vrátili na požářiště, vyhořela celá. Brzy nato se teta Naša oběsila na černé jabloni ve vlastní zahradě. Visela úplně nizoučko. Kolem stály její zbylé děti a prosily o jídlo...“

Z rozmluvy s cenzorem

„To je lež! Samé pomluvy našich vojáků, kteří osvobodili polovinu Evropy! Pomluvy našich partyzánů! Našeho hrdinného lidu. My nepotřebujeme vaše ubohé malé historky, my potřebujeme velkou historii! Dějiny Vítězství. A vy naše hrdiny nemáte ráda. Nemáte ráda velké ideje. Ideje Marxovy a Leninovy.“

„To je pravda, velké ideje nemám ráda. Já mám ráda malého člověka...“

Z toho, co jsem vyhodila sama

„Rok jedenačtyřicátý... Jsme v obklíčení. Je s námi i politruk Lunin... Ten nám přečetl rozkaz, že sovětští vojáci se nepříteli nevzdávají. Jak řekl soudruh Stalin: my žádné zajatce nemáme, a pokud ano, tak jsou to zrádci. Kluci vytáhli pistole. Politruk nařídil: ‚To ne. Jen žijte, mládenci, jste ještě mladí.‘ A zastřelil se sám...

A pak přišel třiáctýřicátý... Sovětská armáda útočila, postupovala Běloruskem. Vzpomínám si na malého chlapce. Vynořil se odněkud zpod země, ze sklepa a křičel: ‚Zabte mou mamku! Zabte ji! Milovala Němce...‘ Oči měl vytřeštěné hrůzou. Za ním běžela černá stařena, celá v černém: ‚Neposlouchejte to dítě. Dočista přišlo vo rozum...‘“

„Do školy si mě zavolala učitelka, která se vrátila z evakuace: ‚Chci vašeho syna přeřadit do jiné třídy. V mé jsou jen výborní žáci.‘

‚Ale můj syn se učí na samé jedničky.‘

‚Na tom nesejde. Chlapec žil pod Němci.‘

‚No ano, měli jsme to těžké.‘

‚Tak jsem to nemyslela. Všichni, kdo byli v okupaci... jsou podezřelí...‘

‚Cože?! Tomu nerozumím...‘

‚Vykládá dětem o Němcích. A koktá.‘

‚To má z té hrůzy. Zmlátil ho německý důstojník, co byl u nás na bytě. Nelíbilo se mu, jak mu syn vyleštil holínky.‘

‚No vidíte... Sama to přiznáváte... Žili jste bok po boku s nepřitelem.‘

‚A kdo toho nepřítel pustil až k Moskvě? Kdo nás tady nechal i s dětmi Němcům napospas?!‘

Dostala jsem hysterický záchvat.

Dva dny jsem se bála, že mě učitelka udá. Jenže ona mého syna nakonec nechala ve své třídě...“

„Přes den jsme se báli Němců a policajtů, přes noc partyzánů. Sebrali mi i poslední kravku, partyzáni, a nechali akorát kocoura. Byli hladoví a zlí. Kravku prostě sebrali a vedli ji pryč – já za nima... Tak deset kilometrů jsem šla a pořád prosila: ‚Vraťte mi ji! Doma na peci mám tři hladový děti!‘ – ‚Zmiz, teta,‘ pohrozili mi, ‚nebo tě vodprásknem!‘

Jen si to zkuste, najít za války dobrýho člověka...

Naši šli proti našim. Z vyhnanství se vrátily děti kulaků. Jejich rodiče tam zahynuli, a voni teď sloužili německý moci. Mstili se. Jeden z nich zastřelil přímo v jeho chalupě starýho učitele, našeho souseďa. Ten kdysi udal jeho otce a pak ho rozkulačoval. Byl to zuřivej komunista.

Němci nejdřív rozpustili kolchozy a rozdali lidem půdu. Lidi si voddechli, že už jim nevládne Stalin. Platili jsme daně, poctivě... Jenže pak nás začali podpalovat, i s našima barákama. Dobytek vodháněli, a lidi upalovali.

Bojím se slov, děvenko moje. Slova jsou děsný... Já se zachraňovala dobrem, zlo jsem nikomu nepřála. Všechny jsem litovala...“

„S naší armádou jsem došla až do Berlína.

Do rodné vsi jsem se vrátila se dvěma Řády slávy a několika medailemi. Tři dny jsem si tam pobyla a čtvrtý brzo ráno mě probudila mamka, vytáhla mě z postele, dokud všichni ostatní ještě spali:

‚Cerunko, tajdle jsem ti dala pár věcí do uzlíčku – a běž. Vodejdi... Vodejdi pryč... Máš eště dvě mladší sestry, a kdo si je takhle vezme? Všichni tu vědí, žeš byla čtyři roky na frontě a spala tam s chlapama!‘

Tak radši nechte mou duši na pokoji a pište jako ostatní o mých vyznamenáních...“

„Válka je válka, a ne nějaký divadýlko...“

Oddíl si nastoupil na palouku do kruhu a v jeho prostředku stáli Míša K. a Kolja M. – naši kluci. Míša byl odvážnej rozvědčik a výbornej harmonikář. A Kolja zase ze všech nejlíp zpíval...

Rozsudek se předčítal dlouho: ty dva v nějaký vesnici požadovali dvě flašky samohonky a v noci znásilnili dvě hospodářovy dcerky... V jiný vesnici zase sebrali rolníkovi kabát a šicí stroj, který okamžitě propili u souseda.

Pročež se odsuzujou k trestu smrti zastřelením... Rozsudek je definitivní a není proti němu odvolání.

Ale kdo je zastřelí? Oddíl nic... Tak kdo? Zase mlčíme. A velitel nezbylo, než aby je popravil sám...“

„Byla jsem kulometnice. Kolik já pobila lidí...“

Po válce jsem se dlouho bála rodit. Porodila jsem, až když jsem se uklidnila. Po sedmi letech.

Ale dodneška jsem si nic neodpustila. A neodpustím... Jak jsem se radovala, když jsem viděla zajatý Němce. Jak já jásala, že jsou na pohled tak ubohý – na nohou místo holínek jen onuce a na hlavách taky onuce. Jdou přes vesnici a pořád prosej: ‚Matko, dej chléba... Dej chléba...‘ A překvapovalo mě, že vesničani vycházej z chalup a něco jim dávaj – jeden krajíc chleba, druhéj bramboru... Kluci utíkali za kolonou a házeli po ní kamením... Ale ženský brečely...

Řekla bych, že jsem prožila dva životy: jeden mužskej a jeden ženskej...“

„Po válce taky děs... Lidský život neměl žádnou cenu. Třeba příklad. Jedu z práce autobusem a najednou křik: ‚Zloděj! Chyťte zloděje! Moje kabelka!‘ Autobus zastavil a lidi se mačkají jeden přes druhého. Mladý důstojník vytáhl kluka z autobusu ven, položil si jeho ruku na koleno a šup – prostě mu ji zlomil! Pak zase nastoupil a jeli jsme dál. Nikdo se chlapce nezastal, nikdo se nesháněl po milicionáři. A ten důstojník měl celá prsa plná řádů a medailí. Když jsem vystupovala, vyskočil ven a podal mi ruku: ‚Račte, slečno...‘ Takhle byl galantní.“

Jenže tak si to vybavuju teď. Tenkrát jsme ale ještě pořád všichni byli vojáci, kteří žili podle zákonů válečné doby. Copak ty můžou být lidské?”

„Vrátila se Rudá armáda...”

Nám bylo dovoleno otevírat hroby a hledat svý postřílený příbuzný. Podle starýho zvyku se vedle smrti má bejt v bílým – v bílým šátku a bílý blůze. To si budu pamatovat až do smrti! Jak lidi šli s vyšívanejma bílejma ručnickama... Celí v bílým. Kde to vzali?

Tak jsme kopali. Když někdo něco poznal, tak si to vzal. Někdo si na trakaři veze ruku, jinej na povozu hlavu... Člověk ve společným hrobě celej dlouho nevydrží, všichni se tam jeden s druhým pomíchali. A taky s hlínou a s pískem.

Já sestru nenašla, ale měla jsem pocit, že jeden cárek látky je z jejích šatů, bylo mi to nějak povědomý... A děda povídá, ať to vezmu – aspoň bude co pochovat. Tak jsme ten kousek hadříku uložili do hrobečku...

O mým otci nám sdělili, že je nezvěstnej. Jiný lidi za svoje padlý něco dostali, ale nás s mamkou v selsovětu jen strašili: „Vám žádná pomoc nepřísluší. Co když je to nepřítel lidu a žije si s nějakou německou frau jako prase v žitě?”

Otce jsem začala hledat za Chruščova. Jenže odpovědi jsem se dočkala až za Gorbačova. Po čtyřiceti letech: „V seznamech padlých neuveden.” Pak se ale ozval jeden z jeho jednotky a já se od něj dověděla, že padl hrdinskou smrtí – u Mohyleva se s odjištěným granátem vrhl pod tank...

Škoda, že se maminka týhle zprávy nedožila. Ta naopak umřela s cejchem ženy nepřítel lidu. Zrádce. A takovejch jako ona bylo plno. Co se pravdy nedožili. Tak jsem zašla s dopisem na mamčín hrob a tam jí ho přečetla...”

„Mnozí z nás věřili...”

Mysleli jsme si, že po válce se všechno změní, že Stalin svému lidu uvěří. Jenže válka ještě neskončila, a do Magadanu už se rozjely železniční transporty. Vlaky s vítězi... Zavírali všechny,

kdo byli v zajetí, přežili v německém lágru nebo je Němci totálně nasadili – zkrátka všechny, kteří viděli Evropu. A mohli vyprávět, jak žijou lidi tam. Bez komunistů. Jaké jsou tam domy a silnice. Mohli všem říct, že tam žádné kolchozy neexistují.

Po Vítězství všichni zmlkli. Byli zase zticha a báli se jako před válkou.“

„Jsem učitelka dějepisu... Co já pamatuju, přepisovaly se dějepisné učebnice třikrát.

Ptejte se nás, dokud žijeme. A až tu nebudeme, už nic nepřepisujte. Hlavně se ptejte!

Neumíte si představit, jak těžké je zabít člověka. Působila jsem v odboji. Po půlroce jsem dostala úkol opatřit si práci v německé důstojnické jídelně. Byla jsem mladá a hezká, tak mě vzali. Mým úkolem bylo nasypat jed do polévky a hned potom utéct k partyzánům. Jenže já už si na Němce zvykla: samozřejmě, byli to nepřátelé, ale viděla jsem je denně a poslouchala to jejich dankešén, dankešén... Je to těžké... zabít je těžké... Je to mnohem horší než zemřít...

Celý život jsem učila dějepis... A nikdy jsem nepochopila, jak sdělit tohle. Jakými slovy...“

Já zažila jinou válku: se svými hrdinkami jsem prošla dlouhou cestu. Stejně jako ony jsem dlouho nevěřila, že válka má dvě tváře – jednu nádhernou a druhou příšernou, celou zjizvenou, že se na ni ani podívat nedá, jak je strašná. „Když v boji zblízka zabijíte člověka, musíte se mu podívat do očí. To není jako shazovat bomby nebo střílet ze zákopu,“ dověděla jsem se.

A poslouchat lidi, jak bojovali a jak umírali, je totéž – taky se jim musíte dívat do očí.

„NECHCI VZPOMÍNAT“

Starý dvoupatrový dům na okraji Minska, jeden z těch, které se údajně nakrátko stavěly hned po válce, už dávno a malebně obrostl jasmínem. A přesně tam začalo pátrání, které nakonec mělo trvat sedm let, sedm podivuhodných a trýznivých let, v nichž jsem pro sebe objevovala svět války, svět, který do důsledku stejně nikdy nepochopíme. Zažívala jsem bolest, nenávist i pokušení... Snažila jsem se pochopit, čím se smrt liší od vraždy a kde je hranice mezi lidskostí a nelidskostí. Jak člověk dokáže o samotě obcovat se šílenou myšlenkou, že může zabít jiného člověka. Dokonce musí. A zjistila jsem, že ve válce je kromě smrti mnoho jiných věcí, že je tam všechno, co v našem docela normálním životě. Válka je přece taky život. Setkala jsem se s nesčetnými lidskými pravdami. A tajemstvími. Zamýšlela jsem se nad otázkami, o jejichž existenci jsem předtím neměla potuchy. Například proč se nepodivujeme zlu, proč v nás tenhle typ údivu chybí?

Cesta a cesty... Desítky výprav po celé zemi, stovky nahraných kazet, tisíce metrů magnetofonové pásky. Po pěti stovkách setkání jsem je přestala počítat, tváře z paměti mizely, ale hlasy zůstávaly. V mé mysli zní sbor. Obrovský sbor, od nějž slova občas téměř neslyšíte – jen pláč. Musím se přiznat, že jsem ne vždy věřila své schopnosti tohle putování vydržet a zvládnout, že dojdu až na konec. Přicházely i chvíle pochyb a strachu, kdy bych bývala nejraději

uhnula někam stranou, ale to už jsem nedokázala. Stala jsem se zajatkyň zla, a abych něco pochopila, musela jsem uvíznout v bezzedné propasti. A teď, když mám dojem, že přece jen něco vím, se otázek nabízí ještě víc a odpovědí ještě méně.

Jenže tenkrát, na samém počátku cesty, jsem nic takového neušila...

Do toho domu mě přivedla nenápadná poznámka v městských novinách o tom, že v Minském závodu silničních strojů Úderník vyprovázeli do důchodu hlavní účetní Marii Ivanovnu Morozovovou. Mimo jiné se v tom článku uvádělo, že byla také válečná odstřelovačka s jedenácti bojovými vyznamenáními a že na svém kontě má sedmdesát pět zastřelených nepřátel. Vůbec jsem nebyla schopna postavit v duchu vedle sebe její mírové povolání a to, co dělala za války. Zvlášť když jsem v novinách spatřila portrétní fotografii vykazující všechny známky všednosti.

...Malá žena s dívčím copem, obtočeným kolem hlavy, seděla ve velkém křesle a tvář si zakrývala rukama:

„Ne ne, to nejde. Zase se tam vracet?! To nemůžu... Dodneška nejsem schopná dívat se na válečné filmy. Tehdy jsem byla úplně mladá děvče. Snila jsem a dospívala, dospívala a snila. A najednou válka. Až mi bylo sebe samé líto... Věř mi, že vím, o čem mluvím. Opravdu to chceš vědět? Ptám se tě, jako bys byla moje dcera...“

Samozřejmě se divila:

„A proč zrovna já? Lepší by byl můj muž, ten vzpomíná na válku rád. Pamatuje si jména velitelů, generálů, čísla jednotek – prostě všechno, kdežto já ne. Já si vybavuju jen to, co se dělo se mnou. Svou válku. Kolem je plno lidí, ale člověk je přitom pořád sám, protože když jde o smrt, jsme vždycky sami. V paměti mám hlavně tu hroznou samotu.“

Pak mě požádala, abych vypnula magnetofon:

„Potřebuju se ti dívat do očí, když chceš, abych mluvila, a tohle mi bude překážet.“

Během pár minut na něj ale zapomněla...